

MOLNÁR ISTVÁN

SZOLGÁK ÉS SZOLGÁLÓK BÉRE A NYÁRÁDMENTÉN A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

Néprajzi szakirodalmunkban keveset olvashatunk a székelyföldi falusi népesség egy kis részét alkotó, lakóhelyén vagy annak körzetében családi szolgálatot teljesítő legények és leányok társadalmi és anyagi helyzetéről. A Székelyföldön e kategóriák a második világháború végéig léteztek, s így hagyományos életmódjuk, alkalmazási és bérezési formáik, szolgálati feltételeik, viszonyulásuk a munkaadóhoz a közelmúltból eléggé könnyen rekonstruálható — viszont annál kevesebb ilyen vonatkozású anyag áll rendelkezésünkre a korábbi évtizedekből s főleg a távolabbi időkből. A hézagok pótlására igen jól felhasználhatók a különböző okleveles emlékekben rejtőző adatok, főképp a rendszeresen, időrendi sorrendben írt naplószerű följegyzések.

A szerencsés véletlen folytán egy ilyen, a szolgák és szolgálóleányok bérezésére, szolgálati idejére s részben kötelmeire vonatkozó „Annales” jutott a birtokomba. A nyolcadrét nagyságú, kemény táblába fűzött, 38 lapot tartalmazó könyvecske írója — mint a szövegből kitűnik — a nyárádmenti „Magyarósi pap, Farkas Ferentz”, aki 1805—1832 között rendszeresen följegyezte az évente fogadott szolgák és szolgálók nevét, illetőségi helyét és bérüket. A könyvecske amolyan írásba foglalt munkamegbízati és munkavállalási szerződésgyűjtemény, amely a szóbelileg kötött megállapodásokat 1812 után több esetben egy-két tanú előtt is „protokollálta”. Ritka ebben az időszakban az ilyen magánosok szerkesztette, írásba foglalt és rögzített megállapodás, mert még az 1876. évi XII. tc. kibocsátása után is — amely a cselédek bérezését, bérezési feltételeit szabályozta és azok szerződésbe foglalását írta elő — a kisebb falusi birtokosok és parasztgazdák mellőzték a megállapodások írásba foglalását; a kötelező írásba foglalást inkább csak a nagybirtokokon a különböző gazdasági-mezei munkára időszakosan felfogadott cselédek esetében alkalmazták. Ha a mi tájainkon kötöttek is esetleg ilyen szerződést, hatósági ellenőrzésre nemigen mutatták be.

A Farkas-féle szerződések tartalma elsősorban néprajzi forrásértéke révén hiánypótló, mert több szempontú vizsgálódást tesz lehetővé: a benne foglaltak — többek közt — megvilágítják a XIX. század eleji maroszéki falu sokrétű életének néhány vonását. A szövegek tartalmának rendszerezése lehetővé teszi a szolgafogadás hagyományos időpontjának, a szolgálat időtartamának, a pénzbeni és természetbeni járandóságnak (főképp ruházatnak), egyéb juttatásoknak, egyszóval a „conventio” — „szegődség” idők folytán alakuló változásainak megállapítását.

A szövegekben — sajnos — a szolgálati idő alatt teljesítendő kötelezettségeket részleteikben nem jelölték meg. A szegődtető fél fizetési és a szegődő fél munkakötelezettségét a szerződések záradéka csak summásan, „az ország törvényei”-re való hivatkozással rögzíti; mindössze néhány esetben tért ki a cselédnek a munkahelyén betartandó viselkedésére is. A kötelmek néhány példája: „Híven szolgálni köteles lészen”

(1806); „... melljekért [ti. a fizetésért] köteles leszen hiv szolgálni, a keze alá adandó jókra [máskor: portékákra] jó gondot viselni” (1824); „Melljekért az ország törvénye szerént hiv szolgálatjáért meg fizetni magamat kötelezem, így Kováts Sára is a hiv szolgálatra” (1826); „Mellj fizetésért tartozik hiven szolgálni, hirem nélkül ide s tova széjjel nem járni, a gondviselése alá adandokról számolni” (1830).

A szolgálati kötelezettségek részletes írásba foglalását valószínűleg azért nem tartották szükségesnek, mert azokat az általános népi joggyakorlat már a megelőző századokban megszabta, s így mint hagyományos, általánosan elfogadott gyakorlati formát folyamatosan alkalmazták. A falusi kisbirtokos, földműves gazdaságokban, a papi, tanítói és jegyzői mellékgazdaságokban, háztartásokban alkalmazott cselédek feladatai általában a következők voltak: a szolgaleány a gazdaság állatállományának gondozását, ellátását és a külső birtoktestek művelését — a trágyázástól a betakarodásig — végezte, szükség szerint az erdőlésben is részt vett; a szolgálóleánynak viszont általában a mindenféle háztartási teendők végzése — a takarítástól és mosástól a fonás-szövésig —, a kertek művelése, az aprójószág gondozása és szükség szerint a mezei munkában való részvétel — a kapálás, gyomlálás, kukorica- és paszulyszedés — volt a feladata.¹

A cselédek mindezeket a teendőket a megegyezésben kikötött bérért, járandóságért végezték. Ez részint pénz, amelynek összege a korabeli vásárlóérték szerint alakult; részint ruházat, amely alkalmazkodott a kor falusi divatjához; és végül a cselédek neme szerint valamelyes természetbeni és egyéb juttatások. Az ellátást, a tartási költséget, mint természetes szükségletet, a falusi cselédek bérezésének megállapításakor külön nem értékelték, nem számították fel.² A lakás biztosítását, mint a gazda magától értetődő kötelezettségét, a szerződésbe szintén nem foglalták bele, külön nem kötötték ki.³

Az alábbiakban a Farkas pap szerződésszövegeinek pontjaiban foglaltak csoportosítása alapján tekintsünk be a XIX. század eleji székely falusi cselédfogadások módozataiba, s a cselédeknek abba a törekvésébe, amellyel bérük (főképp ruházatuk), kapott juttatásaik révén a falu hagyományos közösségi életformájához, -módjához igyekeztek alkalmazkodni.⁴

A nyárádmagyarósi Farkas pap cselédei 22 helységről verbuválódtak: főképp a Felső-Nyárádmentéről (Magyarós, Selye, Abod, Torboszló, Nagyadorján, Kendő, Mája, Bere, Szentimre, Backamadaras, Szentgerice, Nyárádszereda), kisebb részben pedig a Kis-Küküllő felső vízgyűjtőjéhez tartozó falvakból (Kibéd, Szentistván, Alsósófalva, Sóvárad, Szolokma, Siklód). Feltűnő, hogy helyből szolgát, szolgálót csak néhány esetben alkalmazott Farkas pap. A szolgák legnagyobb hányada a nyárádmenti Torboszlórol és Beréből, a szolgálóké pedig szintén Torboszlórol és a Kis-Küküllő menti Kibédről szegődött el.

Az elszegődés időtartama a szokásos egy év volt, erre utalnak a szövegek ilyen passzusai: „eltöltvén szolgálatyának esztendeit” (1805); „eltöltvén az esztendőt” (1809); „az esztendőt hiven által szolgálván” (1812). A szolgálati idő a naptári év kezdetétől év végéig, illetve — főképpen a szolgálóké — karácsonyig tartott. Ez utóbbira így utal az 1823. novem-

ber 30-án Szabó Julissal kötött konvenció: „...meljért az ország törvénye szerent szolgáljon Karátsonig”.

A szolgát vagy szolgálót rendszerint a szolgálati esztendő előtti év utolsó negyedének valamelyik hónapjában fogadták fel. E vidéken, úgy látszik, a fogadás ideje nem volt meghatározott hónaphoz vagy jeles naphoz kötve. Leggyakoribb volt a decemberben, illetve novemberben megkötött szerződés; a három évtized során csak egy esetben kelt a szerződés szeptemberben. Mind a szolgák, mind a szolgálók fogadására viszont a megegyezés több esetben szolgálatba lépési évük januárjának első harmadában történt. Év közben, ha a cselédek valamelyike szolgálatából valami ok folytán kilépett, Farkas pap az év hátralevő idejéhez mért kevesebb javadalmazásért új személyt alkalmazott.

A szolgák mellé, főképp a tavasztól őszig terjedő időszakra, a megszaprodó mezei munkák miatt, szükség szerint — kevesebb járandóságért — kíségitő: fiatalabb, serdülőkorú legénykéket alkalmazott, akiket *kisebb szolgának* vagy *inasnak* nevezett. Felfogadásuk március közepétől történt (1814, 1815, 1817, 1819).

Ritkán történt meg, hogy ugyanazon személy két vagy három egymást követő évben vállalt volna alkalmazást, azonban többször volt rá eset, hogy egy vagy több évköz után ugyanaz a cseléd ismét elszegődött Farkas paphoz.⁵

A napi munkaidőre vonatkozóan a szerződésszövegekben nincs utalás, de minden bizonnyal az általánosan bevett gyakorlat szerint kora reggeltől késő estig szinte megszakítás nélkül tartott. Hasonlóan nincs megjegyzés a szabad időre vonatkozóan, mert ezt a hagyományos szokásjog vásárnapok és ünnepnapok délutánjára szabta meg.⁶

A szolgálatot vállalók megegyezés szerinti javadalmazását Farkas pap a *Conventioban* foglalta írásba; ennek legfontosabb pontjai a pénzben adott bérösszeg és a természetbeni juttatások.

Mindenik szerződésben elsőként a pénzben megalkudott bér összegét tüntetik fel. Nagyságát tekintve eléggé hullámzó, különösen a férficselédek bére: 1805—1811 között 10—20 Ft között mozogva egyenletesebb, de a következő években általában kevesebb, és nagyobb ingadozásokat mutat. Az adott összeg nagyságát minden bizonnyal a pénz korabeli vásárlóértéke határozta meg, de arányosan befolyásolta a szolgálati idő tartama is, ha az alkalmazás év közben történt. A szolgálók pénzbére már nem annyira hullámzó: 8—10 Ft között mozog. Összehasonlítva a férficselédekével, azokénál valamivel alacsonyabb. A cselédek pénzbeli javadalmazása, ha figyelembe vesszük akkori vásárlóértékét, nem volt nagy.⁷

A Farkas-féle konvenciószövegek legfontosabb részét néprajzi vonatkozásban azok a szerződéspontok jelentik, amelyek a falusi cselédek járandóságába adott ruházati darabok fajtaíait, milyenségét sorolják fel. Ezek valósággal viselettörténeti adalékul szolgálnak, mert a XIX. század első harmadából a népviselet kevés példánya maradt meg eredetiben, sőt ilyen illusztrációkban, képzőművészeti alkotásokban sem bővelkedünk. A járandóságba adott ruhadarabok részben a falu fiataljainak korabeli népviseleti jellegzetességeit tükrözik, részben pedig azt a törekvést, hogy — különösen a szolgálók — a falu tehetősebbjeinek öltözködési módjához, divatjához igyekeznek alkalmazkodni.

(I. táblázat)

SZOLGÁK BÉRE (1805—1832)

Sorszám	A szegődés éve	Pénz Mf.	Ruházat									
			Harisnya	Harisnya-szűj	Bundia	Láji	Szokmán	Friskot	Posztó-ujjas	Ing	Lábra-való	Nyakra-való
1	1805	15	2	–	1	–	1 szürke	1	–	2	2	1
2	1806	10	–	–	1	–	1 szürke	1	–	2	2	1
3	1807	15	2	–	1	–	1 szürke	1	–	2	2	1
4	1808	12	2	–	1	–	1	–	–	3	2	1
5	1809	16	2	–	–	–	1	–	–	3	2	1
6	1810	20	2	–	–	–	1	1	–	2	2	1
7	1810	20	2	–	–	–	1	–	–	2	2	1
8	1811	20	2	–	–	–	1	–	–	3	2	1
9	1812	–	2	–	–	–	1	1	–	2	2	1
10	1813	4	2	–	1	–	1	–	–	3	2	1
11	1814	6	2	–	1	–	1	1	–	2	2	1
12	1814	6	2	–	1	–	1	1	2	2	1	–
13	1814	7	2	–	1	–	1	1	–	2	2	1
14	1814	4	2	–	–	–	1	–	–	2, egyike szősz	2	1
15	1815	10 bankó, ezüstben 6	2	–	1	–	1	–	–	2	3	1
10	1815	–	1	–	–	–	1	1 csepű	–	2	2	1
17	1816	9	2	1	–	–	1	–	–	2	2	1

Csizma	Lábbeli		Főbeli		Természetbeni juttatás			Vinculum Mf.
	Bakancs	Bocskor- szíj	Kalap	Sapka	Gabona	Egyéb		
-	-	-	-	-	-	-	-	A kon- venció feléig
-	-	1 pár	-	1 kurta süveg	5 véka búza szemül	-	-	A kon- venció feléig
-	-	1 pár	1	-	-	1 föld törökbúza- vetés egyszeri haszna	3	
fejelés	-	1 pár	-	1	3 véka búza	-	-	-
-	-	1 pár	1	-	2 véka búza	-	-	8
-	-	-	-	1 kerek süveg	3 véka búza szemül	-	-	10
1	-	1 pár	1	-	-	-	-	10
-	-	1 pár	-	-	-	-	-	10
-	-	1 pár	1	-	-	2 véka vetés, 5 kalongya szalma	-	-
-	-	1 pár	-	1	-	3 véka búzavetés	-	-
-	-	1 pár	1	-	-	2 véka búzavetés	6	
-	-	1 pár	-	1	-	2 véka búzavetés	6	
-	-	1 pár	1	-	-	2 véka búzavetés	6	
-	-	1 pár	1	-	-	2 véka búzavetés	4	
-	-	1 pár	-	1	-	3 véka búzavetés	10	
-	-	1 pár	-	1	0,5 véka törökbúza	-	-	-
-	-	-	1	-	2 véka vetés	1 délig a maga földjében szántás	9	

I. táblázat (folytatás)

18	1817	12	2	–	Csak bőrt kap	–	–	1	–	2	2	1
19	1817	2	1	–	–	–	1	–	–	2	2	1
20	1819	8	2	–	–	–	1	–	–	2	2	1
21	1819	1	1 új 1 visel- tes	–	–	–	1	–	–	2	2	1
22	1820	12	2	–	1	–	1	1	–	2	2	1
23	1821	4	2	1	–	1	1	1	–	kender, szősz	2	1
24	1822	8	2	–	–	1	1	1	–	2	2	1
25	1823	12	2	–	1	–	–	–	–	3	2	1
26	1824	10	2	1	1	–	1	–	–	3 ebből 1 szősz	2	1
27	1824	10	2	–	–	–	–	–	–	3	2	1
28	1826	9	2	–	–	–	1	–	–	3 ebből 1 szősz	3	2
29	1827	8	–	–	1	–	1	1	–	1 kender 1 szősz	2	1
30	1828	16	2	1	1	–	1	–	–	3 ebből 1 szősz	2	1
31	1830	7	2	1	–	–	1	–	1	–	3	2
32	1830	7	2	–	–	–	1	–	–	3	2	1
33	1831	20	2	1	1	–	1	–	–	–	3	2
34	1832	15	2	1	1	–	1	–	–	–	3	–

Szolgák neve és lakóhelye

a sorszámozás rendjében

1, 3. Faluvégi György, Torboszló; 2, 4. Dobolyi János, Torboszló; 5. Fóris Mihály, Kibéd; 9—10. Pálfi József; 11. Szabó Ferenc, Szentimre; 12. Nagy János, Szentimre; György (Gyurka), *inas*; 17. Sinka Mihály, Bere; 18. György József, Bere; 20. Tőkés 23—25. Osváth Ferenc; 26. Pásztor Sándor, Andrásfalva; 27. Szabó József, Magyarós; 31. Szabó Sámuel; 32, 34. Iszlai Péter;

Csak szár papucs-nak	1	1 pár	1	–	1 véka alakor	4 véka alakorvetés	–
–	–	1 pár	tetszés szerint egyik	–	0,5 véka búza	1 véka vetés, 1 föld művelése	–
–	–	1 pár	1	–	3 véka búza	4 vékás föld szántása	–
–	–	1 pár	1	–	–	–	–
–	–	1 pár	1	–	–	4 véka búzavetés	12
–	–	1 pár	1	–	–	2 véka vetés	4
1	–	1 pár	–	1	–	2 véka vetés	–
fejlés	–	1 pár	1	–	–	3 véka vetés	–
–	–	1 pár	1	–	–	3 véka vetés	10
1 kor-dován	–	1 pár	1	–	–	3 véka vetés	10
–	–	1 pár	–	1	–	–	–
–	–	1 pár	–	1	–	1 föld bevetése	–
–	–	1 pár	1	–	–	–	–
1	–	1 pár	–	1	–	2 véka elegybúza vetése	–
1	–	1 pár	1	–	–	1 föld vetése, szabad idő maga munkájára	–
1	–	1 pár	1	–	–	–	–
–	–	–	1	–	–	Szabad idő hordásra, segítség aratásra	–

Kendő; 6. Varga István, Várad; 7. Farkas István, Szentgerice; 8. Kováts József, 13, 15. György Mihály, Bere; 14. György Józsi, Bere, *kisebb szolgál*; 16, 19. Kozma István, Magyarós; 21. Hermáni Miklós, *inas márciustól*; 22. Lőrintzi István, Mája; 28. Dobolyi Sándor, Torboszló; 29. Tőkés József, Magyarós; 30. Szávuly Lukács; 33. Biró György, Sóvárad.

(II. táblázat)

SZOLGÁLÓK BÉRE (1805—1832)

Juttatások	Sorszám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	A szolgálat éve	1805	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	1815	1816	1820	1821
Pérez Mf.		9	8	9	12	16	16	–	15	–	–	–	8
Szoknya	gyapjú: csíkos v. sima	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
	szőr: csíkos v. sima	–	–	–	1	1	–	1	–	–	–	–	–
	kapornyaszín 3,5 singből	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
	zöld posztó	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	brassai szederjes posztó	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	pántlikás szederjes posztó	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Fersing	szösz	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–
	4 nyüstös csíkos kanafász	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
	brassai fersing	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	csepű	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Előruha (ünneplő)	kék habos matéria	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	kék muszuj	–	1	1	1	–	–	1	–	–	–	–	–
	feketés karton	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
	csíkos gyapot gyolcs	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
	zöld karton	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	háznál szőtt csíkos pergalt fejtér	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Surtz (viselő)	szőrsurtz	1	–	1	–	1	–	–	1	–	–	1	1
	gyapjúsurtz	–	–	–	1	–	1	–	–	1	–	–	–
	csepűsurtz	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	szőzsurtz	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	vászonsurtz	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb ruházat	lájbi, granat v. csíkos szöttes posztó v. karton	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	–
	ujjas: szőr, csíkos	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	rékli pántlikával, kapornyaszín	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	bőrbunda, mejjrevaló	1	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
	friskot	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
	zeke	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	szokmán fekete, szürke v. miora	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1
	gyolcsing (inneplő)	1	1	1	1	–	1	1	–	1	1	1	1
	ing kenderből (viselő)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2
	ingalj kenderből	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2
	nyakra való keszkenő (néha tarka)	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	1	1
	kézbeli ruha (tarka keszkenő)	1	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–
	főkötő: bagaria v. bakatsin	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–
főre való keszkenő, pergát	1	1	1	1	1	–	1	–	1	1	1	1	

[Erdélyi Magyar Adatbank]

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
1822	1822	1823	1824	1824	1826	1826	1826	1826	1827	1827	1828	1828	1829	1830	1832
															16
18	14	-	15	-	-	12	-	6	6	10	-	13	10	14	ezüst- húszas
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	1	1	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
1	1	1	-	-	1	1	1	1	1	1	-	1	-	-	-
-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1
1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1
2	2	2	2	-	2	2	2	2	2	1	2	2	-	-	2
2	2	2	2	-	2	2	2	2	2	1	2	2	-	-	2
1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1	1	1	1	-	1	-	1	-	1	-	1	1	1	-	1

II. táblázat (folytatás)

	Sorszám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Lábbeli	Piros csizma: karátsonyi												
	tsizma	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	viselő csizma	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	viselő csizma fejelés	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	viselő csizma talpalás	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Egyéb juttatás	bágyi pokróc	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	láda	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
	derékalj hajjastól	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	szabad idő fersing	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	szövésére	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–
	lepedőszél varrása	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	válóperét fizetés nélkül vezeti	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	Vinculum: kötés- v. bánat- pénz (Mf.)	9	4	4		8		6	6				12

Szolgálók neve és lakóhelye (a sorszámozás rendjében).

1. Szabó Erzsébet, Kibéd; 2—3. Márton Mária, Szolokma; 4, 6. Simonffi Zsuzsánna, Backamadaras; 9. Faluvégi Sára, Torboszló; 10. Seprődi Judith, Kibéd, *IV. hótól*; Judith, Torboszló; 16. Csegri Sára, Magyarós; 17. Szabó Juliska, Nyáradszereda, vásárhely, *nem állt szolgálatba*; 20. Balogh Eszter, Nagyadorján, *beteg lett*; 21. Kottól; 24. Dobolyi Sára, Torboszló; 25. Hajdutsi Erzsébet, Kibéd; 26. Ambrus Zsu-

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a ruhadarabokat, amelyeket az 1805—1832 közti 27 év folyamán a szolgálók és szolgálók évente kaptak. Felsorolásunk rendje: felsőruhák, alsónemű, kiegészítő ruhadarabok és lábbelik. A ruhatár egyes darabjai — amint az a mellékelt két táblázatból is kitűnik — ruhafajtánként, nemenként, személyenként és évente is bizonyos eltéréseket, egyenlenségeket mutatnak. Az alapruházat darabjai mind fajtájuk, mind számuk szerint az évek folyamán hagyományosan mindig ugyanazok, azonban különbségeket mutatnak a kiegészítő darabok; ennek oka föltehetően a szolgálatot vállalóknak — különösen a leányoknak — az akkoriban terjedő divat befolyásolta egyéni igényeiben keresendő. A divat megszabta igény kielégítése általában nem a mindennapi viselő, hanem az ünneplő ruhadarabokra: legényeknél a kisbundára, nyakravalóra, kalapra, a leányoknál a finomabb anyagú szoknyákra, előruhákra (kötény), kézbeli ruhákra, nyakra- és főrevaló kendőkre, ünneplő piros csizmára vonatkozott.

Felsőruhák

Harisnya (*dürückölt* [ványolt] *gyapjúposztóból*); minden évben szokásosan 2 db, ebből egyik viselő, a másik ünneplő. Színük nincs meg-

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
1	1	1	1	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1	–	1
1	1	1	1	–	–	–	–	1	–	1	1	1	1	1	1
–	–	–	–	1	–	1	1	–	1	1	1	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	1	1	–	1	–	1	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
21															6 ezüst- húszas

Kibéd; 5. Kacsó Juliánna, Selye; 7. Madaras Borbála, Abod; 8. Mohai Zsuzsánna, 11–12. Szabó Mária, Nyárádszereda; 13. Kozma Sára, Torboszló; 14–15. Tamási júliustól decemberig; 18. Dobolyi Juliánna, Torboszló; 19. Kerekes Anna, Marosvács Sára, Siklód, február 9-től; 22. Török Sára, Szentistván; 23. Lidi (?), július 15-zsánna, Alsósófálva; 27. Ujfalvi Sálomé, II. félév; 28. Katsó Rebeka, Alsósófálva.

jelölve, de az ifjak hagyományosan kedvelt színe a Székelyföldnek ezen a táján a fehér.

Posztóujjas: csak egy esetben, 1816-ban szerepel. Lehet, hogy ezt a téli ruhadarabot az 1800-as évek elején nem annyira a legények, mint inkább a középkorú és idősebb férfiak hordták.

Bunda (rövid, ujjatlan): 17 esetben említődik. Úgy látszik, hogy a legények a téli hidegebb napokon, vagy épp ünnepnapokon ujjas helyett inkább ezt hordták.

Szokmán: dűrűckölt szürke posztóból készült. A 27 év alatt minden esetben szerepel, tehát a téli felsőruházat legáltalánosabb darabja. Elsősorban akkor hordták, amikor szánnal, szekérral (erdőlés, fahordás, trágyázás, vásározás stb.) a portán kívül mentek.

Friskot: derékig érő vászonujjas, 14 esetben említik. Inkább a mivesnapok általánosan hordott ruhadarabja; hideg, hűvös, esős időben az ing fölé vették fel. Anyaga rendszerint csepűszóttos. Ez pótolta, helyettesítette a járulékból a posztóujjast.

Alsónemű

Ing: a 27 év alatt legtöbbször 2 db, az 1820–1830 közti években azonban már 3 db említődik. Egy, illetve kettő valószínűleg vékony

szálú, finomabb kender-, esetleg gyapotszöttesből készült, mert több esetben így olvassuk: „ing kettő, ebből egy szösz”. Az utóbbi gyengébb minőségű, durvább szöttesanyagot jelent.

Lábravaló: 1830—32-ben 3 db szerepel, máskor mindig 2 db-ot adtak. Anyaga csepüből szőtt vászon.

Kiegészítő ruhadarabok

A szolgák csak ezeknek a megválasztásában igyekeztek tehetősebb falusfelek korabeli divatjához alkalmazkodni.

Nyakravaló: minden évben fel van tüntetve. Az ünnepi öltözék kel- léke. Vásári portéka, amelyet a szolga, az ártól függetlenül, ízlése sze- rint választhatott.

Főbeli: *kalap* vagy *sapka*. Egyik vagy másik minden évben a szolga járandósága. Akár alakját, akár színét tekintve és árát nem korlátozva, „tetszés szerint” vásárolhatta meg a szolga a gazdájával.

Harisnyaszíj: 1816-ot kivéve inkább csak az 1820 utáni években van a járandóságok közé iktatva. A falusi csizmadiák által régebben készített, egyszerű csatokkal felszerelt szíjak helyett, úgy látszik, a 20-as évektől kezd nőni az igény a szíjgyártók tetszetősebb munkái iránt.

Lábbeli

Csizma: 1825 előtt csak három esetben (1810, 1822, 1824) szerepel a szolgák járandósága között. Drága lábbeli lévén, úgy látszik, a férfi- cselédek csak a 30-as évektől kezdve tudták ez iránti igényüket a java- dalmazások közé beiktatni. Néhányan azonban nem bérükbe kapott csizmát hordtak, mert a szerződés két esetben csizmafejelést ígér. A tár- gyalt időszak vége felé a bérként kapott csizmák minősége is változott, mert 1824-ben az ígért csizmát *kordován*, 1830-ban pedig *fekete* jelzővel illették, valószínűleg a zsíros bőrből készített csizmától való megkülön- böztetés végett.

Bakancs: csak 1817-ben említődik, amiből arra következtethetünk, hogy nem tartozott a legények általános lábbeliviseletéhez.

A *bocskor*, noha a járandóságok közt nem szerepel, a szolgák általá- nosan hordott lábbelije volt. Ez abból is kitűnik, hogy *egy pár bocskor- szíj* adását minden évben a szerződésbe iktatták. Úgy látszik, ezt a láb- belit vagy házilag a szolga maga, vagy valamelyik hozzátartozója, eset- leg a falu csizmadiája potom pénzért vagy szívességből, a háznál kikerülő bőrhulladékokból készítette el, s így mint értéktelen darabnak a feltün- tetését nem tartották szükségesnek.

*

A szolgálók ruhatára — a szolgákéval összehasonlítva — sokkal vál- tozatosabb összetételű. Az alapruházati daraboknak csak egynéhánya (ing, ingalj, lábbeli) hasonló minden évben, mert a felsőruhák, kiegészítő ruhadarabok anyagának, színének, minőségének megválasztása már sok- kal differenciáltabb; a kor és a falu divatjához alkalmazkodó egyéni ízlés, kívánság kötetlensége hangsúlyozottabb.

Felsőruhák

Szoknya vagy *fersing*: anyaguk feltüntetett minősége alapján a szoknya az ünnepi, a fersing a mívesnapi viselet tartozéka. E ruhadarabok nincsenek minden évben a járandóságok közé iktatva. A szolgálók valószínűleg csak abban az esetben igényelték, ha előzőleg szüleiktől vagy korábbi szolgálatukból nem tudtak megfelelőt szerezni. Emellett a táblázat adatainak összevetéséből arra is következtethetünk, hogy helyette más, óhajtottabb viseletdarabot, pl. muszuj előruhát, finomabb anyagú, divatosabb lájbit akartak maguknak biztosítani. A szoknyákat anyaguk szerint jelölték meg: *csíkos* vagy *sima* szöttes gyapjú, *szőrből* (gyapjúból) készült szoknya, *kapornyasíznak* is nevezett zöld posztó stb. Néha hozzáírják a díszítésükre szolgáló *pántlikát* is. A viselő fersingek szőszből, csepűből készültek, esetleg négynyüstös fehér *kanafászból*, melegebb időkre.

Előruha (kötény): ünneplő viseletdarab volt, igen változatos minőségben és színekben: *kék habos matéria*, *kék muszuj*, *feketés* vagy *zöld karton*, *csíkos gyapot gyolcs*, *pergált fejr* vagy *háznál szőtt csíkos vászon*.

Surtz: anyagát tekintve ez volt a mívesnapi kötény. A szerződészövegekben ilyen megnevezéssel szerepel: *szőr*, *gyapjú*, *csepű*, *szosz* vagy *vászon* surc.

Lájbi. Anyaga többféle: *granat*, *csíkos szöttes posztó* vagy *karton*. Noha a 27 év alatt csak ötször említik, mégis — a kor szokása szerint — a leányok általánosan hordott viseletdarabja volt.

Rékli: csak két esetben említik. Mivel *kapornyasín*, és *pántlikával* jelölik, ünnepnapokon hordhatták.

Friskot: derékig érő vászonujjas. Mivel csak egy esetben, 1811-ben tüntették fel, valószínűleg nem volt a leányok általánosan szokásos viseletdarabja.

Ujjas; *zeke*; *szókmány* (*miora*⁸ juh gyapjából): ezek a dűrückölt posztóból készült téli viseletdarabok a leányok ruhatárában csak egy, illetve két esetben fordulnak elő.

Bőrbunda (*mejjrevaló*): már gyakoribb, általánosabban viselt melegítő ruhadarab.

Alsónemű

Ing: három év kivételével — amikor csak 2 db van feltüntetve — mindenik szolgálónak 3 db-ot adtak, megkülönböztetve az ünneplő és a viselő ingeket. A *gyolcsing* néha *friss* jelzővel, ünnepi alkalmakra szolgált; a kenderből szőtt viszont a mívesnapi inget jelenti.

Ingalj: két év kivételével minden évben 2 db-ot tüntetnek fel a szegődszövegek megfelelő pontjai. Anyaguk kenderszöttes.

Kiegészítő ruhadarabok

Főre való keszkenő (kendő): az adatok szerint általánosan hordták. Minőségét legfőbb *tisztességes* jelzővel határozták meg. Színükre is csak egy esetben utal a *pergát* kitétel.

Nyakra való keszkenő: igénylése 1820-tól válik folyamatossá. Milyen-ségét néha a *tarka* jelző határozza meg.

Főkötő: csak két esetben, 1810-ben és 1824-ben említik. Igényesebb viseleti kellék volt, amint a *bagaria* és *bakatsin* jelzők is jelölik. Nem annyira a leányok, inkább a fiatalasszonyok hordták. Erre utal az 1824-es szegődség egyik része, amelyben Farkas pap a magyarósi Csegri Sára járandóságainak felsorolásában ezt írja: „Válóperének folytatásáért Procuraturát nem vészek.”⁹ A főkötő ebbe a szegődségszövegbe van beiktatva.

Kézbeli ruha (kendő): csak az 1805—1809-es évek járandóságai közt szerepel, holott ez az ünneplő öltözetet kiegészítő kellék századunk 30-as éveiiig általánosan használt volt. Föltehető, hogy funkcióváltozása miatt maradt el a jelzett idő után: szerelmi ajándéknak kezdett számítani, s attól fogva a leány maga varrta, hímezte kedvese számára.

Lábbeli

Csizma: a szolgálok járandóságukba mindig két pár csizmát kaptak: ünneplőt és viselőt. Az ünneplő csizma piros volt és *karátsoni tsizmának* nevezték, jelezve, hogy ennek az igényes lábbelinek az átadási időpontja hagyományosan meg volt határozva. Csak egy példa erre 1806-ból: „...ígértem... karátsoni piros tszmát...”, de legtöbbször az ígéretet még azzal toldják meg, hogy *új piros tsizmának* kell lennie. Mívesnapi viselőcsizma egy évre általában egy pár járt, de több szerződés erre vonatkozó pontjaiból az is kitűnik, hogy elviselése esetén a szolgáló újat kapott. Így az 1822-es szerződésben, de több helyen is, ez olvasható: „...a’ mennyit az esztendő el folyásával el szaggathat, s amilyenben ide jő olyanba botosátom el...” A viselőcsizma javítása is a gazda kötelessége volt, amint azt az 1820-tól majdnem évente feltüntetett *fejelés, talpalós* ígéretei mutatják. A leányok általánosan szokásos évi lábbeliviselete tehát a tárgyalt időszakban a Nyáradmentén a csizma volt,¹⁰ cipőt nem hordtak.

Egyéb juttatások

A pénz- és a ruházati járulékokon kívül a cselédek — nemük, szükségük, igényük szerint — egyéb juttatásokat is kikötöttek maguknak.

A szolgák családjuk megsegítésére több-kevesebb gabonát kérnek (0,5—5 vékáig terjedő mennyiségű búzát *szemül*, kevesebb alakort, török-búzát); kicsiny földjeik megműveléséhez 1—4 véka búza, vegyesbúza, alakor, kukorica vetését, vagy egészen a gazda, vagy meghatározott mennyiségben a szolga gabonájából; szántást, földek *béművelését* (van azonban eset rá, hogy a szántásért a szolga családja szekér fát fuvaroz), búzaszalmát. Némely esetben bizonyos szabad időt is kikötnek saját munkájuk végzésére, szántásra, aratásra.

A szolgálok főképp kelengyjük kiegészítésére kérnek a szokásos juttatásokon kívül egyéb járulékokat: három esetben kelengyetartó *tisztességes* ládát, egy-egy esetben pedig *bágyi pokrócot*, derekaljat hajastul,

továbbá szabad időt fersingvarrásra, szövésre, lepedőszél hajtására, varrására. Az említett válóperes fiatalasszony esetében Farkas pap a válóper levezetését díjazás nélkül ígérte.

Ezek a természetbeni és egyéb juttatások a járandóságok összességében, szóbeli megállapodás szerint értékelve, szintén benne foglaltatnak.

Vinculum — bánatpénz

A legtöbb szerződés záradékában megjelölik a kölcsönös vinculum összegét. Farkas pap szerződéseinek e záradékai egyrészt a szolgálati idő eltöltésének biztosítását célozzák, pl: „...hogya vagy szolgálattya mellé nem áll vagy igaz és méltó ok nélkül szolgálatát félbe hagyja az irt 6 forint vinculumot megvehessem rajta” (1812). Másrészt a cselédet biztosítják arról, hogy a kialakult bért hiánytalanul megkapja, pl.: „Melyeket tisztességesen el szolgálván kötelezem magamot hat forint vinculum alatt meg fizetni.”

Tanúsítás

Az írásba foglalt szegődségek megkötésén „az ország törvénye szerint jelen volt” rendszerint két tanú, akik aláírásukkal hitelesítik az okmányt.

*

E közlemény nem öleli fel mindazt, amit a szerződésszövegekből és az adott mellékletekből ki lehetne szűrni; mégis, úgy gondoljuk, hasznos adalékokat szolgáltathat részben a cselédszerződések történetének és földrajzi területének, részben formájuknak, tartalmuknak, a cselédjavadalmazások módozatainak megismeréséhez. Ugyanakkor a szolgák, szolgáltatók ruhatárába való betekintés a XIX. század eleji falusi viselettörténeti ismereteinket gyarapítja.

JEGYZETEK

¹ A Nyárad és a Kis-Küküllő felső völgye mentén töltött gyermekkorom emlékei szerint a század elején a szolgák, szolgáltatók napi teendői általában a következők voltak:

A szolga mind nyáron, mind télen a napot az állatok ellátásával kezdte. Etetés alatt az istállót kitakarította, az állatokat lekefélte, esetleg — ha rá volt bízva — a teheneket megfejte. Ezt követően tavasztól őszig előkészítette a mezőre menetelt, végezte ott vagy otthon az aznapra tervbe vett teendőket. Télen a reggeli teendők elvégzése után eszközjavítással, trágyakihordással, kukoricamorzsolással, esetleg erdőléssel töltötte a napot. Este, ha szükség volt rá, paszulyt bontott, kukoricát morzsol. Mind télen, mind nyáron a szükséges tüzelőfát felfűrészelte, felhasználta.

A szolgáltató tűzgyújtással kezdte a napot, kiséperte a konyhát, megseperte az ajtó előtti teret, az aprójószág, disznók ellátását végezte, s ha feladata volt, megfejte a teheneket. Szükség szerint eközben sütéskor kemencét hevített, s ha a gazdasszony rábízta, dagasztott, kemencébe vetett. A mosás előkészítése, részbeni

végrehajtása mind nyáron, mind télen reá tartozott. Tavasztól őszig az idénymunkák szerint a veteményeskertben dolgozott, s ha napszamosok voltak, segített az étel főzésében, majd kivitte a reggelit, ebédet a mezőn dolgozóknak. Ha otthon nem volt egyéb teendője, uzsonnaidőig segített a kapálásban, szénaszárításban, aratásban, kukoricatöréskor a paszulyzedésben, majd hazamenve, ismét, mint reggel, a házimunkákat végezte. Télen a szokásos reggeli és esti teendők elvégzése után font, esetleg szőtt. A hosszú téli estéken alkalom szerint font, kukoricát fejtett, tolltépést, szőnyegnek rongyvágást végzett.

² A falusi háztartás hagyományos rendje szerint télen háromszor, nyáron, „nagy dolog idején” *uzsonnát* is adva, négyszer étkeztek. A *frustokra* a reggeli teendők elvégzése után került sor, az ebédre déli harangszókor, s a *vacsora* ideje télen fejs után, nyáron a mezőről való betakarodás után volt. A cselédek az *úri* házaknál a konyhában étkeztek, s ha a gazda családja is ott étkezett, akkor nekik rendszerint külön asztalnál tálaltak. Általában ugyanazt az ételt kapták, amit a család fogyasztott.

³ Ahogy századunk elején láttam és ahogy az öregek múltbeli emlékeik szerint elbeszélték, a szolgalegény télen-nyáron az istállóban aludt. Fekvőhelye az istállótér valamelyik sarkában a maga ácsolta, gerendára függesztett vagy magas lábakra helyezett keretes deszkapriccs volt, amelyet szalmával töltött meg. Leterítésére *durgát* (vastag csepűvásznat), takaróul *pokrócot* kapott. A téli fűtést az állatok kipárolgó testmelege, lehetőségük gőze biztosította. A szolgálónak a konyhában volt a lakása, ágya, kinek-kinek tehát azon a helyen, ahova foglalatossága leginkább kötötte.

⁴ A szegődött járandóság mibenlétének, azok változásainak szemléltetésére nem szövegmásolatokat közlök, hanem a könnyebb áttekinthetőség végett mind a szolgák, mind a szolgálók béréről egy-egy összesítő táblázatot mellékelek. A konvenciószövegek szerkesztési formáját, tartalmát függelékül két másolatban mutatom be.

⁵ Vö. a táblázatokban szereplők neveit, szolgálati éveit.

⁶ Gyermekkorom emlékei szerint az 1900-as évek elején a szolgák, szolgálók munkanapja a hajnali órákban kezdődött, s befejezése általában este 9—10 óra tájban történt. Szabad időt általában vasárnap és az ún. *sátoros ünnepek* délutánjain kaptak. A szolgák e napokon ebéd utántól az állatok esti kúrálásáig, a szolgálók az esti fejsig voltak szabadok. A lelkész cselédei vasárnap és ünnepnap délelőtt — ha idejük engedte — templomba mehettek. A férficseléd este vacsora után — megegyezés szerint — elmehetett „időt tölteni”, a szolgáló esetleg téli estéken a rábízott fonnivalóval 10 óráig *kórusba* (fonóba) mehett.

⁷ A pénz korabeli vásárlóértékének szemléltetésére felhasználható néhány szerződészöveg alá írt olyan feljegyzés, amely a cselédeknek év közben vásárolt ruhadarabok vagy más természetbeni, juttatások árát tünteti fel: 1806-ban egy *papucs* 1 Ft; 1807-ben egy kalap 2 Ft. 74 dr; egy *keszkenő* (férfi nyakravaló) 2 Ft. 40 dr; egy *fertály* pálinka 18 dr; 1808-ban egy *veder* bor 2 Ft; 1813-ban 3,25 sing gyolcs 1 Ft. 12 dr; 1822-ben egy csizmapatkolás 8 daras; 1824-ben egy kupa liszt 8 susták; egy bicska 98 dr; 1830-ban 8 kalangya zabszalma 8 Ft.

⁸ *Miora* vö. r. *mioarã*: jerke, azaz egyéves és ennél fiatalabb nősténybárány.

⁹ A protestánsoknál ugyanis a XIX. század első felében a válóperek lefolytatása még az egyházközségek papjainak hatáskörébe tartozott.

¹⁰ Melegebb időben a szolgálók is, miként a szolgák, mezítláb jártak. Emlékezetem szerint a század első évtizedeiben — de a múlt században is — a nyári, kora őszi hűvösebb napokon szőttedarabokból posztótalppal varrt papucsot is hordtak. Mivel ezek házilag készültek, a szegődségekben nem szerepeltek.

FÜGGELÉK

SZOLGÁVAL KÖTÖTT SZERZŐDÉS SZÖVEGE

Az 1824^k Esztendőre fogadtam meg Szolgának az alabb subscribaltak előtt, Andrásfalván lako Pásztor Sándort e' folyo Esztendő az az 1823^{ban} November 24kén kinek fizetést ígertem 10 Mforintot, három véka vetést, Szokmant, bundát, kalapot, két harisnyát, harisnya szijjat, botskor szijjat nyakra valot, három inget edgyike szösz, két lábra valot, mellyekért köteles lészen esztendeig hiven szolgálni a' keze alá adott portékákra jo gondot viselni, mind kettönk pedig ha ezen Conventiot meg másolná, én az meg nem fizetésben vagy ok nélkül valo el tsapásban, ő

pedig a szolgálat mellé nem állásban vagy ok nélkül való el hagyásban, tehát e' tekintetben az álo fél a nemállon 10 forint vinculumot vehessen meg is az ország törvénye szerént a Conventio mellé szorittassék. Farkas Ferentz. Ezen fenirt Személyek között való Conventio az irt napon a' Magyarosi Pap Farkas Ferentz Ur házánál költ előttünk melyről bizonyittunk Seprödi Bakai Sigmond mp. és Kása Moses.

SZOLGÁLÓVAL KÖTÖTT SZERZŐDÉS SZÖVEGE

Anno 1804 die 20^a 9bris fogadtam meg az 1805^{dik} Esztendőre Szolgálomnak Kibédi Szabo Erzsébetet, kinek fizetést ígértem 9 Mforintot, gyapju tsikos szoknyát ször surtzal, kék habos mataria elő ruhát, két inget ajjastol, gyots inget melynek dereka házi ujjai Takáts gyóts légyen, före való keszkenöre 1 Rforintot, kézbeli tarka keszkenöt, 1 pár piros tsizmát és viselő tsizmát a' mennyit nállam el szaggathat, 1 bőr mejjre valot, melljeket 9 forint vinculum alatt kötelezem magamat meg fizetni a' szolgálat után ugy Szabo Erzsébet is 9 forint Vinculum alatt kötelezi magát a' hiv Szolgálatra mellyeket egy másón a' meg álo fél egy arra rendeltetett tiszt ereje által meg vétethessen. Farkas Ferentz.